

„Nem súlyed az emberiség!”...

**Album amicorum
Szörényi László LX. születésnapjára**

Főszerkesztő: JANKOVICS József
Felelős szerkesztő: CSÁSZTVAY Tünde
Szerkesztők: CSÖRSZ Rumen István
SZABÓ G. Zoltán

Nyitólap: www.iti.mta.hu/szorenyi60.html

MTA Irodalomtudományi Intézet
Budapest, 2007

KICZENKO JUDIT

Adalékok az 1849-es magyarországi hadjáratban részt vett orosz tisztek magyarsághéhoz

I.

Az általam ismertető anyag kilenc szerző munkája. Ismereteim szerint magyarul még nem jelentek meg.¹

1. A szerzők közül hét a hadműveletekben részt vett, különböző rendű és rangú katonatiszt (a zászlóstól az ezredesig), egy Bukarestben tevékenykedő orosz diplomata, egy pedig a szentpétervári Szmolnij nemesi leánynevelő intézet tanárnője.

2. A közlemények műfaja napló, visszaemlékezés, emlékirat. Több-kevesebb pontossággal négy csoportba sorolhatók.

a) Olyan *napló*, amelyet az események idején vezettek, eredeti szövegükön feltehetően – a rendelkezésre álló adatok szerint – jelentős változtatás nem történt. Kettő ilyen

1 A. K. BAUMGARTEN, *Dnyevnyik 1849 g.* = *Zsurnal Russzkogo vojenno-isztiricseszskogo obscsesztva*, 1910, kn. 4, 1–56; V. P. BIKOVA, *Zapiszki sztaroj szmoljanki*, csaszty 1., 1898, 182–195; A. O. DUHAMEL, (Djugamel), *Autobiografija*, XII. = *Russzkij Arhiv*, 1885, N. 7, 371–428; N. GORJACSOV, *Voszpominanyija sztaroszluzsivago* = *Vojennij szbornyik*, 1893, t. 214, N 12, 397–429; B. LUGINSZKIJ, *Voszpominanyija o pohogye v Vengriju v 1849 godu, zapiszki pehotyinca*, először: *Moszkvitjanin*, 1855, másodsor: *Zsurnal dlja cstenyija voszpitannyikam vojenno-ucsebnih zavegyenyij*, Szentpétervár, 1856, t. 122, N. 486–487; P. K. MENYKOV, *Zapiszki v 3-h t.*, T. 2, *Dnyevnyik*, 1898; E. E. MIHAJLOVSZKIJ, *Voszpominanyija o Vengrii* = *Zsurnal Russzkogo vojenno-isztiricseszskogo obscsesztva*, 1910, kn. 5, 1–17; A. D. SEPELJEV, *Szdacsza Koszincsi* = *Isztiricseszskij Vesztnyik*, 1904, tom 97, N 7, 131–136; A. P. VERNYIKOVSKIJ, *Vengerszkij pohod 1849 g.: Voszpominanyija armejszkogo oficera* = *Russzkij Arhiv*, 1885, kn. 3, N. 12, 510–538. A szövegek válogatásánál figyelembe vettem az (viszonylag régebben) önálló könyvként eddig megjelenteket, illetve a legújabb gazdag dokumentumgyűjteményt, amelynek válogatása, fordítása, jegyzetapparátusa ROSONCZY Ildikó munkája: *A magyarországi hadjárat, 1849, Orosz szemtanúk a magyar szabadságharcról*, Budapest, Európa, 1988.

Eredetileg a Modern Filológia Társaság által 1998. október 12-én tartott *Szabadságharcunk visszfénye Európában* című tudományos ülészakra készítettem el ennek a dolgozatnak első változatát, amelyet most – Szörényi László születésnapjára – jelentősen kibővítettem és átdolgoztam. Ezúton is köszönöm Zöldhelyi Zsuzsa, Nyomárkay István és Voigt Vilmos hathatós ösztönzését, amellyel az akkor bő másfél évtizede felhasználatlan anyag hasznosítására készítettek.

jellegű van, Baumgarten ezredesé és Mihalovszkij hadnagyé. (Az utóbbit, jellege miatt, annak ellenére sorolom ide, hogy közreadója – aki nem a szerző – az emlékirat műfaji meghatározást adja meg a címben.) Ezek egyike rendszeresen vezetett naplójegyzetek sora, hosszabb hadicselekmény idején – például a peredi, a szegedi, a temesvári csata – maradnak csak el egy-két napra a tömör, tárgyias bejegyzések: ez Baumgartené. Mihalovszkij kevesebb alkalommal ír, de akkor részletezőbben, személyesebben, reflexiókkal gazdagon.

b) Olyan *emlékirat*, amelynek dokumentumalapja és szövegelőzménye egy precízen vezetett napló, pontosabban naplófeljegyzés lehetett, a végleges – általunk olvasható – változat későbbi átdolgozást sejtet. Korabeli napló- illetve naptárbejegyzésre mint előzményre utal pl. a felidézett események pontos datálása, a helységnevek (amelyek átírása – főként az eredeti magyaré, de sokszor a német változaté is – komoly gondot okozott egyes szerzőknek, tehát a megközelítően helyes, de legalábbis felismerhető variáns megléte arra enged következtetni, hogy ezeket bizonyára nem emlékezetből idézték föl), a távolságok, a személynevek precíz lejegyzése. Ez a típus stílárís, retorikus megszerkesztettséget mutat, bizonyos mozzanatokban közelít az irodalmiassághoz. Előtérbe kerül a szerző személyisége, elsősorban abban a tevékenységben, ahogyan feldúsítja, kikerekíti a történeteket. Egyénisége a rá jellemző reflexiókban, ítéletekben, esetleg analógiákban, néha maximákban, közmondásokban nyilatkozik meg. Legjellemzőbb erre a változatra Luginszkij 1855-ben megjelent munkája, amely tudatosan törekszik a hadjárat különböző katonai tevékenységeit ismeretterjesztő leírásokkal, színes epizódok beiktatásával, s a rá jellemző, poentírozott, anekdotikus betétekkel feldúsítani. Poénjei általában orosz népi bölcsességek, közmondások. Munkája néhol, nem is titkoltan didaktikus jellegű. (Ez esetében érthető és szükséges is, hiszen műve katonaiskolások olvasmányának szánt folyóiratban jelent meg, másrészt a pánszlávizmus eszméjének szolgálatába is állítja művét.)

E típusba tartoznak Menykov feljegyzései is. Őt 1849-ben, közvetlenül a magyarországi hadjáratból Varsóba való visszatérésekor Paszkevicz tábornagy, a cár utasítására megbízta a hadjárat hivatalos érvényű történetének megírásával. E tevékenységéhez folyamatosan biztosítják az összes szükséges dokumentumot. Munkája 1851-ben meg is jelenik. Feltehető, hogy saját későbbi, emlékirattá kikerekített művének pontossága a történeti munkához felhasznált dokumentumok ismeretének is köszönhető. Luginszkijén népies jelleg, a népet reprezentáló friss értelmiségi szemlélete üt át, Menykovén a bebörtönzés és az esetleges száműzetés rémét 1849 elején átélt intellektuel privát rezignációja. Menykov visszaemlékezéseinek első része (letartóztatása Varsóban, Szentpétervárra szállítása, kihallgatásai, az általa eleinte nem is ismert vád terhe) adalékul szolgálhat a korabeli orosz értelmiség helyzetéhez, a kor atmoszférájához, a Bikova által is említett Petrasevszkij-kör – köztük Dosztojevszkij – történetéhez.²

2 Menykovra Varsóban kifejezett és gyors karrier várt, Gorcsakov herceg nevezte ki a főhadiszállásra. Ekkor – 1849 márciusának legelején – érkezett Szentpétervárról a futár a

Ide sorolható még a rendkívül informatív, a hétköznapi élet, a háborús mindennapok sok apró, de jelentős mozzanatát megörökítő VERNIKOVSKIJ hadnagy munkája is, bár időkezelése pontatlanabb az előző kettőnél. Ez talán speciális helyzetének tudható be. A kassai kolerakórházakhoz beosztott tisztként közel öt hónapot egy helyen, Kassán töltött, így számára az idő is kevésbé tagolt, a mindennapos szolgálati rutin egybemossa azt, míg a hadicselekményben résztvevők helységről helysére haladnak, csatáznak, ritka számukra a két-három napos pihenő, mozgalmas, változatos életük tagolt időélményt eredményez. Munkájában a laza, de azért kronologikus szerkesztés mellett tematikus csoportosítás észlelhető. Például valamilyen okból a pénzügyekre tér, ekkor viszont részletező alapossggal ismerteti a korabeli magyarországi bonyolult fizetőeszköz rendszert.

c) A harmadik típus *visszaemlékezés*, korabeli naplórészletek és más dokumentumok beiktatásával. Ilyen Varvara Bikova visszaemlékezése, amely az adott esztendő – esetünkben az 1849-ediket – egy általános jellemzéssel, esetleg érzelmi, hangulati felütéssel kezd, majd rátér az év jelentősebb eseményeinek részletezésére. Ez a visszaemlékezés tartalmaz két Magyarországról küldött levelet, egyet Pozsonyból, egyet pedig már a hadszíntérről, a peredi csata utáni napokból; újságcikk-részleteket. A levelek írója Panyutyin kíséretéhez tartozó tiszt. Naplójában ismerteti Baumgarten ezredes peredi csatában tanúsított kiemelkedő szerepét is, lévén családjaik közeli ismerősök.³ Ide sorolható Duhamel bukaresti katonai összekötő-attaché munkája. Önéletrajzának XII. része kapcsolható témakörünkhöz, így példaként és tematikus prologusként is idézek belőle: „A küszöbén álltunk annak a szerencsétlen emlékezetű 1848-as esztendőnek, melynek folyamán a forradalmi szellem határtalan erővel áradt egyre tovább és tovább, elsodorva trónokat, és lázadásokat keltve [...] A lökést, mint mindig, Franciaország adta meg. A februári forradalom megfosztotta trónjától Lajos Fülöpöt és köztársasági kormányzati formát vezetett be, prelúdiuma lett politikai forrongások egész sorának, amelyek Európát alapjaiban

letartóztatási paranccsal. Hetek múlva tudta meg, a szentpétervári rabságban vergődve, hogy egy levél miatt tartóztatták le, amelyben egy – kompromittált? (ez sem bizonyos, Menykov még évtizedek múlva is csak fragmentáltan, szűkszavúan és homályosan ismerteti „ügyét”) – minisztériumi tisztviselőtől adatokat kért *Kis-Oroszország története* című művének megírásához. Ide kapcsolható Baumgarten *Naplójának* közreadója, Szimanszkij megjegyzése Menykov e munkájával kapcsolatban: „[...]Menykovnál sok mindent a sorok közül kell kiolvasni [...]Lehetséges, hogy ez nem Menykov, hanem a cenzúra hibája [...]” Baumgarten, i. m., 6.

- 3 Bizonyos mozzanatok azt a benyomást kelthetik, hogy a levelek meg nem nevezett írója is maga Baumgarten ezredes (pl. a levélíró a peredi csata idején lovát elveszíti a csatában; Baumgarten is leírja naplójában, hogy kilövik alóla a lovát), de az első levél datálása, amennyiben Bikova másolata pontos, kizárja ezt a verziót: a levél május 24-én kelt Pozsonyban, A. K. Baumgarten viszont csak május 31-én érkezett Krakkóból Bécsbe, s csak június 2-án utazott ezredéhez Pozsonyba. (A dátumok a korabeli orosz naptár szerintiék.)

rázták meg. Károly Albert piemonti király úgy vélte, eljött az osztrákok kiűzésének áldott pillanata, bejelentette Ausztriának a háborút [...] A magyarok sem késlekedtek a maguk részéről elégtételt venni régi sérelmeikért, és felkeltek a Habsburg-ház ellen. Igen komoly forrongások robbantak ki Bécsben, Berlinben, Prágában, Drezdában [...] Mindeme meg-
rázkódtatás közepett egyedül Oroszország állt szilárdan, és megingathatatlanul, mint a kőszikla, amelyen megtörnek az óceán féktelen hullámai. És a népek és uralkodók tekintetüket Oroszországra vetették, amelytől megmentésüket várták.” (DUHAMEL)

d) S végül a negyedik csoport a *hagyományos visszaemlékezés*. „Fél évszázaddal ezelőtt a Jelizavetgrádi ulánus ezred...” – kezdi Gorjacsov, aki 1893-ban írta meg történetét. Nála kifejezetten érvényesül a megírás idejének nézőpontja, bizonyos didaktikus célzat, valamint az elmúlt ifjú- és férfikor utáni, így az 1849-re is visszavetülő, nosztalgia. „Csaknem félszázaddal a magyar lázadók elleni harc befejezése után lehetetlen nem csodálkozni azon rosszindulat és gyűlölet miatt, amelyet manapság táplálnak irántunk a magyarok. Midőn 1849-ben seregeink előtt letették a fegyvert, volt ellenfeleink törekedtek irántunk érzett tiszteletüket és barátságukat kifejezni, kimutatva egyúttal, hogy az osztrákokat viszont gyűlölik és megvetik. A magyar hadifoglyok [amíg orosz fogságban voltak] a legmelegebb érzéseket fejezték ki irántunk, [...] bizonyítékai ennek azok az emléktárgyak, amelyeket váltottunk. S mit látunk a mai időkben?” (GORJACSOV) Az egyik lehangulatingosabban megírt munkát is e csoportba soroltam, amelynek a szerény Epizód az 1849-es hadjáratból alcímet adta szerzője, Sepeljev, aki 1849-ben 18 évesen, frissen végzett ifjú zászlósként megélt fő élményéről, Kazinczy Lajos zsidói fegyverletételéről emlékezik meg 1904-ben, 73 éves korában. A mű címe: Kazinczy fegyverletétele (egyben már címében is példázza a névátírás már említett problematikáját. Kazinczy Koszincsiként szerepel: >A8=G8.)

3. A szerzők közül nemzetiségi megoszlás szerint négyen oroszok (legalábbis nem jeleznek más adatot): Bikova, Gorjacsov, Vernyikovszkij és Sepeljev. Ketten ukránok: Lugin-szkij és Menykov. Ezt többször is hangsúlyozzák, identitásukat alapvetően meghatározza „kisorosz” nemzettudatuk. Menykov a hadjárat előtt az ukrán történelmet feldolgozó tanulmányt írt. A pánszlávizmus eszméje áthatja mindkettejük művét. A magyarországi hadjáratot részben a szlávtság felszabadítására irányuló történelmi eseményként értékelik. Például a felvidéki cipszer városokat – ellentétben a többi szerzővel, akik többnyire tisztában vannak a populáció német hovatartozásával – szláv lakosságúnak tartják. A szláv elnevezés az oroszok kifejezése, általában e gyűjtőnéven szerepelnek írásaikban. Természetesen előfordul a szlovák, a szerb, a ruszin megnevezés is (főként Menykovnál és Lugin-szkijnál, akik tudatosan törekszenek a magyarországi szlávtság identifikálására.) Ez alapvetően befolyásolja magyarországi élményeiket, benyomásaikat, tapasztalataikat⁴ – s ha figyelembe vesszük, hogy az 1851-ben megjelent hivatalos hadi-

4 Menykovék egységei Magyarországra tartva ruszin-lakta falvakon haladnak át, énekelve, örömmel, templomi zászlókkal fogadják őket.

krónikát Menykov írta –, jövődő megítélésünket is. Egy lengyel, ő Mihalovszkij, aki emlékezéseit is lengyelül írta, ketten pedig eloroszosodott családok sarjai: Baumgarten livóniai lovagok ivadéka, Duhamel ősei franciák.

4. Három munka szerzője jelzi, hogy milyen céllal írta meg munkáját. Baumgarten ezredest Rüdiger biztatja még 1849 májusában, Krakkóban: „Felkért, hogy vezessek hadinaplót.” Mihalovszkij pedig időse lengyel szüleinek lengyelül ír, tájékoztatásul életének akkori fejleményeiről. 1890-ben írta Pavlovnak, akit megbízott munkája oroszra fordításával, kiadásával, sajtó alá rendezésével: „a magyar hadjáratról öreg szüleimnek vezettem naplót lengyelül” ... „Meg akarok őrizni az emlékezetemben minden, a magyar háború idején hallottat seregeink győzelmeiről, ezért füzetembe (naplója) iktatok minden érdekes (dolgot pl.) levelet” – írta Bikova egész életét átfogó emlékezése 1849-ik éve programjaként.

5. Az említett munkák közül csak egy jelent meg viszonylag hamar, Luginszkijé, 1855-ben, Moszkvában, majd 1856-ban Szentpétervárott. (Menykov 1851-ben napvilágot látott hivatalos krónikája nem tartozik az általam ismertetett művek közé, csak jóval későbbi visszaemlékezései.) Őt 1885-1898, három pedig 1904–1910 között került publikálásra, többeké (Baumgarten, Mihalovszkij) már haláluk után. Önálló kötetben jelent meg: Menykov és Bikova, különböző szakfolyóiratban a többieké.

6. A szerzők közül Baumgarten, Bikova és Duhamel ún. „jó családból” származnak. Bikova ezredes leánya, ő maga apja halála után különböző cári nevelőintézetek tanára, igazgatója, Baumgarten apja fia születésekor koztromai kormányzó, később még magasabb rangú állami tisztviselő. Kitűnően képzettek, műveltségük átlagon felüli. Ez vonatkozik a jól felkészült, tudományos ambíciójú Menykovra is. A többiek műveltsége átlagosnak mondható, rácsodálkozásuk bizonyos magyar jelenségekre beszédes lehet e szempontból, leginkább azé a kettőé, akik feltehetően a kultúra „perifériájáról” érkeztek, de ismeretvágyuk, érdeklődésük, önképzési-fejlesztési szándékuk oly eredményes, hogy egyikük írja meg a legtöbb információt tartalmazó naplót (LUGINSZKI).

II.

Azt a két közleményt, amelynek írói nem jártak Magyarországon (legalábbis az adott időszakban nem, Duhamel ugyanis később, 1850 nyarán „turistáskodik” Erdélyben és a Bán-ságban), azért tartottam fontosnak felvenni az ismertetésbe, mert a többitől eltérő nézőpontból írták őket. Bikova a fővárosban, Szentpétervárott a „fél-jól értesült” körök

Galíciában, a ruszinok körében „az egyszerű embertől a jelentőség jellemző a mély vágy és remény, hogy Galícia egyesül Oroszországgal, és egy óriási [kiterjedésű] és hatalmas cársággá válnak... [A ruszinokat] kegyetlenül elnyomja az osztrák kormányzat, de főként a magyarok.” MENYKOV, 141.

tagja, Duhamelt pedig azért küldi a cár 1848 áprilisában Moldván át Havasalföldre, Bukarestbe, hogy ottani tevékenységével „ha még nem késő, hárítsa el a forradalmi mozgalódás kirobbanását a Dunai Fejedelemségekben, a hazával szomszédos területeken”. Bikova saját interpretációját és reflexióit részletezőn ismerteti a Petrasevszkij-kör tagjainak bebörtönzését, majd közvetlenül utána tér át az orosz csapatok magyar háborúba indulására, érzékeltetve, hogy a Petrasevszkijék-féle magatartás olyan fejleményekhez vezet, mint a magyar forradalom. „Sok fiatalunknál az a divat mostanában, hogy egy csomó zagyvaságot fecsegnek, s ettől haladónak tűnnek. Íme, mi történt nem is oly rég, ennek a divatnak köszönhetően. A fiatalság összegyűlt Petrasevszkijnél, ebédeltek, korhelykedtek és egy csomó ostobaságot fecsegtek. Nem ismeretes még eddig, mily mértékűek voltak ezek a butaságok, de valószínűleg túlmentek a megengedett határon, mert az összes fiataalt, kezdve Petrasevszkijel, [június] 23-ról 24-re virradó éjjel bevitték az erődbe. És most ott ülnek ezek az esztelen fiatalemberek! A mi megrontóink a franciák. Náluk nem is nap az, amikor nincs lázadás, és ők át akarják nekünk adni nyugtalan, lázadó lelkiségüket és karakterüket. De boldogok vagytok-e franciák, hogy szüntelenül nyugtalankodtok, kérkedtek fegyvereitekkel? [...] Találjátok meg előbb azt a kormányzási formát, ami mindenkit boldoggá tesz, s akkor mondjátok a világnak: tekintsetek ránk és reszkessetek! – De most, amikor nálatok senki még a fejét sem tudja nyugton álmra hajtani, miért lázadotok, ti, a többi népek sötét lelkei? A ti lázadó fellépésetek rontja meg a mi ifjúságunkat. Európa lángokban áll ezt ti csináltátok. Nézzétek és örvendeztetek műveteknek! Az egész nép, a teljes nemzet felvilágosításához sok-sok munka és idő kell, és fejlődés nélkül a korlátlan szabadság is szörnyű, rossz, gonosz.” (BIKOVA) Ezzel, s Duhamel már idézett soraival az abszolutizmus – szabadelvűség szempontjai kerülnek előtérbe. Duhamel részletezett bukaresti tevékenysége a keleti kérdést, s az azzal összefüggő bonyolult, a 20. századig – ma már mondhatjuk, a 21. századig – prolongálódó problémakört vázolja fel. A magyar szabadságharc – ebben az összefüggésben és az ő interpretációjukban – szellemileg veszélyezteti az orosz birodalmat és érdekszféráit. Bikova, Duhamel és a két ukrán szerző az elkövetkező évtizedek problémagócait rajzolják ki: abszolutizmus és szabadelvűség konfrontációját, a keleti térség felügyeletének, birtoklásának több háborút is kirobbantó problematikáját, és a pánszlávizmus programját. (Mint jeleztük Menykov és Luginszkij is utal művében az egységes szláv birodalom létrejötte iránti vágyra.) Ezeknek a szempontoknak a felvetésével tágabb összefüggésrendszerben láttatják az 1849-es magyar eseményeket.

A Magyarországot járt katonák, természetesen, szűkebb horizontú megfigyeléseiket jegyzik le, ami nem jelenti azt, hogy ne foglalkoztatnák őket a nagypolitika, s a kor „nagy” kérdései. Vernyikovszkij hadnagy, aki kassai szolgálata első heteiben kisvendéglőkben étkezik, ezt írja: „a közönség, amely a helyi lakosság legkülönbözőbb szakmáit és foglalkozásait képviseli, durva és zajos. Sapkában, kalapban ülnek, egyesek harapnak valamit, mások beérik a sültgesztenyével és friss savanykás borral. Mind dohányoznak, van, aki olcsó cigarettát szív, van, aki otthon vágott erős dohányú pipát, keserű, maró füstöt ere-

getve, alig lehet lélegezni. Illetlenül, durván, közönségesen, káromkodva beszélnek. Nézve e republikánusokat, arra gondolok, hogy a szabadság, testvériség, egyenlőség elve igen nehezen alkalmazható a különböző képzettségű, műveltségű, értelmi szintű rétegekben, mert visszaélnék vele, az ész uralmát könnyen felválthatja a durva erőszak uralma; a szabadság, testvériség, egyenlőség az egyik vagy a másik oldal ékesszóló, üres hatalmi frázisa marad. Megjegyzem, voltak, akik sietve bekaptak valamit, s máris mentek, hogy polgártársaik ilyesfajta ízetlenségeit kikerüljék. Fiatalokat nem is láttam a vendéglőben, azt mondják, minden fiatal elment a háborúba.” (Ez utóbbi információját többször is szövegébe szövi, jelezve, hogy Kassa lakossága a forradalom oldalán áll, a magyarokat többször is *kossuthistáknak*, a fiatalokat *kossuthfiaknak* nevezi.⁵

III.

Rátérve a magyarországi feljegyzésekre. Tisztek írják e munkákat: „A tisztikar összetétele minden szempontból pompás volt: jelentős része egyetemeken, illetve liceumokban végzett, vagy valamilyen más középfokú intézményben kapott kiképzést [...] A csapatokat a katonaiskolák és a hadapród-iskolák növendékeivel töltötték fel. [...] Az ilyen osztagok vezetője mindig egy tapasztalt törzstiszt volt, a megfelelő számú, szintén jól képzett altiszttel.” (GORJACSOV) Tehát, professzionális, különböző társadalmi háttérű, különböző rangú, a világ egyik nagyhatalmát képviselő katonák indulnak hadba, Magyarországra, 1849-ben, leverni a „lázadókat”, győzelemre segíteni Ausztriát.

E ponton érdemes kitérni arra a speciális és rendkívül fontos jelenségre, hogy a korabeli – 19. század közepi – nyilvánosságban, művelődésben milyen szerepet játszanak a különböző háborúk, és az azokban részt vett katonák. Hogyan formálódik ismereteik, tapasztalataik bővülésével szellemi fejlődésük, jelent-e valamilyen fordulópontot egyéni életükben, s ezzel összefüggésben szűkebb vagy tágabb szakmai, közösségi program megfogalmazásában, esetleg végrehajtásában a háború? Arra többen rámutattak – különösen Széchenyi *Naplójának* kutatói, illetve naplók szövegkiadásait végző tudósok, hogy a háború, vagy más, hosszabb fegyveres konfliktus kultúrák közötti közvetítővé tette a hadsereget. Ismeretszerzés lehetősége is volt ez nagy tömegek számára. A szerzett tapasztalatok, ismeretek, esetleg sohasem látott újdonságokkal való találkozások, a különböző élmények formálják az egyént, új perspektívát nyithatnak. Az itt tárgyalt katonaszerzők esetében bizonyos szempontból érzékelhető ez a folyamat. Luginszkij például, akinek ez az első külföldi útja, számtalan, különböző aspektusú, számára újdonságot jelentő dolgot jegyez fel.

Látóköriük tágulása szemszögéből jelentős volt pl. az a sokrétű társadalmi és kulturális milió, amely Magyarországon közvetlenül körülvette őket, amellyel hosszabb-rövidebb

5 Az orosz eredetiben: *kosutovcü* és *kosutovü*. Más szerzőknél is gyakoriak e megnevezések vagy ezek valamelyike.

ideig érintkezésbe kerültek. (Lásd például Vernyikovszkij esetét, aki egy borkereskedőhöz való bekvártélyozástól a kassai vezető klérusig és az arisztokrácia köréig jut, s így szemlélete, műveltsége jelentős átalakuláson megy át; vagy Luginszkijt, akinek minden újdonság, minden érdeklő, tudatosan törekszik a lakossággal való közvetlen kapcsolat kiépítésére. Látóköre egyre tágul: noha pánszláv, a magyarokhoz való viszonyát is fokozatosan árnyalja, hogy egyre többet ismer meg az országból és népéből.) Ezek a katonatisztek olyan rétegekkel, osztályokkal kerültek kapcsolatba, amelyekkel hazájukban – pl. társadalmi hovatartozásuktól függően – nem: jobbágyokkal, arisztokratákkal, protestáns papokkal és populációval, szabad paraszttal, polgársággal. Néhányuk számára ezek némelyike ismeretlen fogalom volt. Betekintést nyertek olyan életmódokba e találkozások révén, amelyek számukra újdonságot jelentettek. (Luginszkij és a jászok társadalmi státusza; Vernyikovszkij és a schwarz-gelb magyar arisztokrata, Nyáry gróf esete; Baumgarten és az osztrák bosszú kecskeméti protestáns pap-mártírjai stb.)⁶

Professzionális katonák mindannyian, de világlátásukat, érdeklődésüket egyéni adottságaik formálják, a származás, a neveltetés, a hagyomány. Ez a különös, „hadi utazás”, Varsótól Pozsonyig, Eperjestől Világosig harcolva viszonylag hasznosan telt számukra, katonailag is (harci képzettség és gyakorlat, előléptetés), és emberi tapasztalataik gazdagodásaként is. Megszemlélték, turista szinten vagy elmélyedve megismerték és lejegyezték az útközbe eső tájakat (nagy élmény a lengyel határon való átkelés után a Kárpátok, másoknak az Alföld stb.), városokat, kisebb-nagyobb helységeket, nevezetesebb látnivalókat, történelmi emlékhelyeket. A hét katona munkájában szinte megtalálható az összes útba eső jelentősebb helység (tekintve, hogy nem azonos útvonalon hatoltak be a magyar területekre) – nem egyszer városépítészeti alaposágú – ismertetése (pl. Luginszkij: Bazin – a kulcsra zárható város). Érdeklődést mutatnak néprajzi mozzanatok iránt (pl. Gorjacsov: székelyek, Luginszkij: jászok, Kiskunfélegyháza városképének népi építésze, gatyás parasztok). Érdekes lehet, hogy a magyar történelemről mit tudnak. Bizonyos történelmi hagyományok (Zboró, Rákócziak stb.) felkeltik érdeklődésüket, megörökítésre méltónak tartják. (Sok írásaikban a pontatlanság is, pl. Gül babáról, akit a törökök szentjének tartanak, Kossuth beszéde a Lánchídról stb.) Mivel a török-kérdés náluk napirenden van (lásd Duhamel) ez érdeklőket, a török vonatkozásokra ezért figyelnek fel különösen.

Baumgartennek beosztásából adódott, Luginszkij, Vernyikovszkij, Mihalovszkij pedig tudatosan törekedett arra, hogy ismeretséget kössön a helybeli lakossággal, megfigyelje mindennapjaikat, leírja külső megjelenésüket, életfelfogásukat, viszonyukat a konkrét történelmi eseményekhez (pl. Kassáról minden fiatal elment Kossuthoz; Szentől kezdve el-lenséges a fogadtatásuk, mivel a lakosság kizárólag magyar stb.) Voltak, akik a kultúra centrumaiból (Baumgarten Szentpétervárról, Menykov Varsóból), voltak, akik a szellemi perifériáról jöttek. Ezért érdekes, ki hogyan látja a mi művelődési, kulturális szintünket.

6 A kiemelt példák ismertetésére visszatérek.

Érdekes lehet számunkra, hogyan írnak? Következzék, természetesen a teljesség igénye nélkül, néhány jellegzetesség: – Egy-egy odavetett megjegyzéssel ír le vagy jellemez (pl. Baumgarten győri, Luginszkij szegedi feljegyzése közvetlenül a csata után) – Alaposan részletez, célja az ismeretátadás (pl. Luginszkijnál az osztrák, magyar katonai rangok, egyenruházat részletes leírása). – Tömör összefoglalás (Baumgarten és Luginszkij leírásai a tábori kórház rendszeréről). – Párbeszédek visszaadása. Ebben az esetben belefoglalja a szerző leírásába személyes kapcsolatait, a párbeszéd felidézésével visszaadva a különböző rendű és rangú lengyelekkel, osztrákokkal és magyarokkal folytatott, lejegyzésre alkalmasnak ítélt (fontosnak tetsző) beszélgetését, beszélgetéstörődékét. (Pl. Menykov az eperjesi magyar nővel⁷, Baumgarten beszélgetése Legedicsevvvel, a krakkói városparancsnokkal, Vernyikovszkij tisztiszolgája a magyar cseléddel, Vernyikovszkij Nyáry gróffal stb.) – Jó érzékkel egyes jellemző mozzanat rögzítése (magyar feliratok azonnali átfestése németre: Baumgarten Győrben, Luginszkij Szegeden jegyzi föl ezt a jelenséget.). – Lényege mozzanat rögzítése (Baumgarten Haynauval ebédel Pozsonyban és Szegeden).⁸

Fontos lehet, hogy a szerző megfigyelőként jó-e? Ténytisztelő-e? Megbízható forrás-e ő maga, azaz ellenőriz-e? (Pl. az egyébként alapos Luginszkij súlyos tévedései: a 400 szerb vezér kivégzéséről, a tisztán szerb lakosságú Budáról stb.) Feltétlenül figyelemre méltó a hangnem. Baumgarten tárgyilagos, őszinte, néha szenvtelennek tűnő, néha spontaneitás jellemzi.⁹ Luginszkij céltudatosan a tárgyilagos, tényközlő pozíciót választja. Sepeljev leírása kifejezetten emocionális, Bikova úgyszintén, mint talán a tőle vett idézet is jelezte. A tárgyszerű vagy szenvtelennek tűnő attitűd is képes – sőt talán hangsúlyosabban képes – a háború eseményeinek drámai hatását, kegyetlenségét közvetíteni. Ilyen Baumgarten naplójának nem egy részlete (pl. a második Haynau-ebéd tárgyszerű mozzanatainak lejegyzésében Haynau szadizmusának sejtetése).

A háborúnak, hadjáratoknak a kultúrák, a kultúrkörök közötti közvetítő szerepe jelentős, még akkor is, ha figyelembe vesszük azt sajátos szempontot, hogy a katona általában ellenségként szemléli az adott országot az adott történelmi szituációban. Nagy tömegek számára ez egyúttal „külföldi út”, sokaknál az első (témánk esetében pl. Luginszkij erről értekezik is részletesebben), tapasztalatszerzés, az általános ismeretek bővítésének lehetősége. Általános benyomásaiknak, illetve apró részmegfigyeléseiknek összessége

7 „Labinčov hadosztálya bevonult Eperjesre. Amint mutatós, rendezett hadként vonultunk a városban, hatalmas tömeg fogadott bennünket virágkoszorúkkal, teleszórták az utat virággal. [...] De láttam egy úriasszonyt, a többiektől távol, hulló könnyekkel.

– Miért sír? – kérdeztem az idősebb, fekete ruhás hölgyet.

– Az önök seregei túlságosan jók – felelte ő, – túl sokan vannak, s a mi szegény harcosaink nem lesznek képesek ellenállni. Mi elvesztünk – elveszett Magyarország is!” (MENYKOV, *Napló*)

8 Baumgarten Haynauval való találkozásairól írtam *Ebéd Haynauval* címen (megjelenés alatt). Ebben az írásban részletesebben ismertettem Baumgartent és naplóját.

9 „Baumgarten [...] nem feszélyezi magát, minden dolgot valódi nevén nevez meg... [...] A naplók teljes őszinteséggel íródtak, nem a közönség számára [szánta]. I. m., 6, Szimanszkij bevezetője.

bonyolult szövéssű és mintázatú országképet (konkrét esetünkben magyarságképet) ad. Figyelembe veendő, hogy akár a rutinos utazó Baumgarten, akár az élete első külföldi útját tevő Luginszkij mit lát meg, mit figyel meg, mit jegyez fel, mit tart érdemesnek feljegyezni.

IV.

A terjedelmi korlátok miatt csak néhány vonatkozást emelek ki, főként – de nem kizárólagosan – olyanokat, amely többüket foglalkoztatta.

1. Elsőként és legfontosabbként: a nyelvet, az érintkezés, a kapcsolattartás, az információszerzés eszközét. Erre az aspektusra szinte mindegyik szerző kitér. Baumgarten több nyelven beszél, naplója tükrözi is, hogy a nyelv nem képez akadályt itteni életének menetében, szervezésében, kapcsolatok teremtésében. E képességének köszönhető egyik legjelentősebb sikere. Krakkóba érkezve (Szentpétervárról Varsón át vezet az útja) sikerül kitérő kapcsolatokat kialakítania az orosz főhadiszálláson, leginkább Rüdigerrel, illetve a krakkói városparancsnoksággal, s néhány lengyelvel is. Azonnal beavatódik az aktuális „pletykákba”, hatásköri viszálykodásokba. Megtudja például, hogy Rüdiger el akarja távollíttatni a városból Bem nőtestvérét és Dembinski fiát, Legedicsev városparancsnok szerint ehhez viszont nincs joguk. Rüdiger Paszkevicshoz fordul levélben, de nem érkezik állásfoglalás. Már itt formálódik Baumgarten viszonyulása az osztrákokhoz, meghökkenti a kávézóknak üldögélő, az utcákon cigarettázó tisztek közönye, akik – szerinte – hidegen viszonyulnak császáruk szorult helyzetéhez. Számunkra is érdekes információhoz jut.

Május 21. [=Június 2.] [...] Legedicsev elmondja, hogy Krakkóba érkezett Görgey nyugalmazott őrnagy, aki Lőcsén él, s szeretne Bécsben jelentkezni, hogy bizonyítsa hűségét, nehogy megfosszák nyugdíjától. Legedicsev említette, hogy Görgey minden szükséges információt meg tud adni nekünk Magyarországról. Elmondtam ezt Rüdigernek, aki velem együtt magához kérte őt, engem megbízott, hogy mindent jegyezsek le, ami figyelemre méltó lehet kettejük beszélgetésében. Rüdiger oly alapos, részletekbe menő kérdéseket tett föl Görgeynek, hogy teljesen megérthettem Magyarország helyzetét. Görgey először a magyar hadsereg létszámáról, összetételéről és képzettségéről beszélt. A gyalogság rossz, a lovasság jobb, bár sok a fiatal katona. A tüzérség rosszul felszerelt, de kitérően képzett és jó tisztekkel. Majd felsorolta a magyar hadsereg egységeit, azok vezetőit. Leírta az összes vezető képességeit és jellemét, Görgey Artúr¹⁰ és Dembinski vetélkedését. Majd Rüdiger gróf Görgey Artúr megvesztegethetőségével kapcsolatos kérdéseket tett fel, mire azt a választ kapta, hogy Görgey Artúr

10 Megkülönböztetésül a két Görgey között, a hadvezér nevét – noha az eredetiben nem így van – keresztnévvel írom. Mivel a forrásokat oldalszámokkal együtt adtam meg, nem szaporítom a lábjegyzetek számát a zömében rövid idézetek pontos oldalszámának megjelölésével.

nem értékeli sem a pénzt, sem a rangokat, semmivel sem boldogabb fővezérként, mint kémia professzorként. Később elmagyarázta az ország jellegzetességeit hadi szempontból: a csapatok elhelyezkedését, a felkészés jellegét és erejét. A fentiekből két fontos következtetést kellett levonni:

– A fő vezetők minden lehetséges eszközt latba vetnek, hogy a felkészést minél állhatatosabban és vakmerőbben hajtsák végre, s csak a végső esetben teszik le a fegyvert.

– Hadtesteik fekvése alapján kizárható, hogy a Kárpátokon való átkelésünkkor bármiféle összeütközésre sor kerüljön, valamint, hogy a magyarok még bevonulásunk előtt teljes erejükkel készülnek lerohanni az osztrákokat Komáromból, ahol a magyar seregek fő ereje gyűlt össze, Görgey Artúr vezetése alatt.

Felolvastam a pizszkozatot Rüdigernek, nagyon elégedett volt, azt mondta:

– „Őn engem tökéletesen megértett, fogjon tiszta papírt, s rajta, megírni!”

Május 26. [=Június 7.] „[...]a cár olvasva a jelentést gratulált és hálás volt az első alapvető és lényeges jelentéshez a magyar viszonyokról. Rüdiger azt mondta, hogy ez [a dicséret] engem illet.”

Viszonylag kevesen beszélnek németül. A fegyverletétel utáni kapcsolatoknak a magyar tisztekkel általában ez a nyelve. Mindenki beszél valamilyen szinten franciául (Görgeyvel, a magasabb beosztású tisztekkel, s egy-két arisztokratával e nyelven érintkeznek), viszont az a magyar lakosság, amellyel tömegesen és folyamatosan kapcsolatban állnak, ezt a nyelvet nem beszéli. Többen, például a hónapokig Kassán tartózkodó Veronyikovszkij, illetve Luginszkij vagy Gorjacsov nem tudnak németül, így valamelyik szláv nyelv lesz az érintkezés nyelve. Néhány idézet a nyelvvel kapcsolatban: „A császár magához hívat, és franciául gratulál kiemelkedő szerepemhez a peredi csatában [...], a felvonuló csapatokat oroszul köszönti és mond nekik köszönetet.” (BAUMGARTEN)

„Katonáinknak nagyon tetszett, hogy a császár oroszul üdvözölte őket: Zdarova, ribjata!” – mondta. (LUGINSZKIJ)

„Hogy információkhoz jussak, megtanultam néhány frázist magyarul. Például: Hogy hívják ezt a várost, falut?” (LUGINSZKIJ; csak érdekességként írom át a cirillről latinra ezt a fordulatot: „hoty giják ef o falva, varus?”)

(Szegeden) „Betértem egy török kávéházba, a kávézó tulajdonosa igazhitű, a leg-tisztább vérű oszmán, szívélyesen üdvözölt, hellyel kínált a fal melletti puha díványok egyikén, [...] s egy csésze kávé adott, amely az én ízlésem szerint, európai módra készült, azaz cukorral és tejszínnel, illetve pipával kínált, majd hosszú beszédbe kezdett törökül vagy magyarul, az az igazság fogalmam sincs melyiken, – amire feleletként én csak azt voltam képes felelni: nem tudom, ami azt jelenti, nem értem.” (LUGINSZKIJ)

„Szívélyesen fogadott –, az abaújszántói görög katolikus, magyar nemzetiségű pap –, akárcsak a többi magyar, akinél be voltam kvártélyozva. A vacsora után beszélgettünk [...] Én lengyelül beszéltem, ő szlovákul válaszolt, remekül megértettük egy-

mást [...] A magyarországi gyerekek legalább öt nyelvet tanulnak: a németet mint a fő államnyelvet, a magyart mint államnyelvet, a latint mint a tudomány nyelvét, amelyen a szakmunkák és a törvények íródtak, a franciát mint az egész művelt Európa közös nyelvét, s végül a helyi nyelvet, például a szlovákot. Találkoztam olyan egyszerű altiszt-tel, aki öt, sőt hat nyelven beszélt.” (LUGINSZKIJ)

„Richternél magyarul, németül, szlovákul folyt a beszélgetés, kinek melyik volt kényelmesebb, s ki kivel melyiken tudott.” (VERNYIKOVSKIJ)

„A magyarok jól tudnak latinul, szükséges is, mert ez a jogi nyelv. A hölgyek ezt nem tanulják.” (VERNYIKOVSKIJ)

„Szemjakin ezredesseI a klubba megyünk vacsorázni, több osztrák táborkot találunk ott. Szemjakin dühös, hogy nem értik itt meg öt németül, illetlenül kiáltozik, és tárgyokat dobál. Mindezek ellenére csodás ennivalót kapunk.” (BAUMGARTEN)

[A temesvári csata után sok a magyar hadifogoly] „valóságos bábeli zűrzavart találtam, csaknem az összes Ausztriában létező nyelvjárásban [sic!] beszéltek. Az egyik oldalról olasz, a másiktól szerb, majd az egyetlen zsidó, de voltak lengyelek, németek, szlovákok, morvák, s Isten tudja, még kik.” (LUGINSZKIJ)

A nyelvhasználatot figyelembe véve megállapítható, hogy nem volt egységes közvetítő nyelv. A felsőbb műveltségű, több nyelven beszélő magyar értelmiséggel, nemességgel, tisztikarral ritkán kerültek kapcsolatba, míg a nagy tömegekkel (a néppel) kapcsolatuk állandó és (figyelembe véve az orosz sereg létszámát) tömeges volt. Informátoraink zöme így általában valamely szláv nyelven beszélők közül került ki.

2. Kultúra. Ezt a rendkívül tág kategóriát olyan megfigyeléseik gyűjtőfogalmaként használok, amely a magyar művelődés valamilyen szegmensét érinti, illetve azokra a jelenségekre, amelyeket köznapi értelemben a kulturált szóval illetünk. (Pl. higiénia, szállás stb.) Minden esetben fontosnak tartják feljegyezni, ha valamelyik városban egyetem működik.

„Pressburg [Pozsony] a második magyar főváros, az osztrák császárokat itt koronázzák magyar királyokká, a Duna bal partján fekszik hegyektől körülvéve. Lakói a magyarokon kívül németek és osztrákok. [...] Semmiféle nagyvárosi közlekedés és élet nem volt itt, én kopárnak és unalmasnak találtam. Van egyeteme, amelyben magyar nyelven adják elő a tárgyakat.” (LUGINSZKIJ)

„Temesvárott van egyetem, amelyen a tantárgyakat, nem régóta, magyarul tanítják. Azért mondom, hogy nem régóta, mert valóban, nem is oly rég, minden tárgyat, még a magyar nyelvtant is Magyarország minden tanintézményében latinul tanították. Úgy tűnik, sehol egész Európában nincs úgy elterjedve a latin, mint itt. Sok magyar hölgy is tud írni és beszélni latinul. A magyar nyelv csak a negyvenes évek elejétől lett közhasználatú.” (LUGINSZKIJ)

„Debrecen nagyváros, nem különösebben szép [...] A legszebb épülete: a városháza, és az egyetem, amelynek növendékei mind beálltak a magyar tűzérségbe.” (MIHALOVSKIJ)

Tudnak a Magyar Tudományos Akadémiáról:

„Pesten különös figyelmet érdemel, a magyar királyok régi vára, a Duna-part és a Tudományos Akadémia.” (LUGINSZKIJ)

Baumgarten megtekinti a Nemzeti Múzeumot és kiállításait: „Megnézem a múzeumot Pesten. A hidat és a múzeumot a magyar mágán, Széchenyi építtette, aki ebben az évben megőrült. A múzeum a város egyik legelegánsabb és legnagyobbabbnak épülete, de a gyűjteményei meglehetősen szegényesek, könyvek, képek, pénzek, régiségek stb.” (BAUMGARTEN)

Tudnak Magyarországon török megszállásáról is, ennek műemlék nyomairól beszámolnak:

„A török fürdők megtekintése, amiket még akkor építettek, amikor Pestet uralták, e fürdőkben nincs semmi különös.” (BAUMGARTEN)

„Budán található valamilyen török szent sírja, ami előtt hódolattal gyűlnek össze Törökországból a zarándokok.” (LUGINSZKIJ)

A tisztikar rendszeres színház- és operalátogató volt. Hozzá tartozott társadalmi státuszukhoz, létformájukhoz. Hogy ez rutinszerű időtöltés vagy valóságos „kultúrszomj” volt-e, azt egyéne válogatja. Baumgartenre, aki az arisztokrácia bizonyos normái szerint él, aki a háborúban is törekszik „múzsákat hallani”, akinek a háború karrier, tanulás, önfejlesztés és társadalmi rutin is, talán mindkettő egyszerre jellemző (azaz szokásból megy el, de ha valami igazán jót kap, az megérinti), a Debrecenben zongorát bérlő tiszt nyilván az utóbbiak közé tartozik: „Augusztus 6. [= Augusztus 18.] Épp most kaptuk a parancsot, hogy várjuk Konsztantyin nagyherceget [...] Őfensége Nagyváradról érkezik, úgy tűnik Varsóba tart. Egyik tisztünk [...], kitűnő muzsikos, abban reménykedve, hogy hosszasan állomásozunk Debrecenben, bérelt egy zongorát, de nem sokáig játszott rajta [mivel a nagyherceg egységéhez csatlakozva menetparancsot kapnak, elhagyják Debrecen]. (MIHALOVSKIJ)

Nem véletlen, hogy Baumgarten háromszor is megy operába rövid pesti tartózkodása alatt. Jár a Nemzeti Színházban és a szabadtéri német színházban is. (Feltehetően a Krisztinavárosiban.¹¹)

11 BELITSKA-SCHOLZ Hedvig szíves közlése.

„Július 9. [= Július 21.] Este színházba megyünk. Olasz opera, magyar nyelven. A színház meglehetősen jó. 22-én este a német színházban, szabadtéren [...] 23-án este az Operában.” (BAUMGARTEN)

A korabeli műsorprogramok és színlapok alapján csak körülbelül tudjuk meghatározni, mit hallhatott Baumgarten. 23-án bizonyosan Donizetti *Linda* című operáját, a főszerepben Hubenaynéval, Benzával, Stégerrel, Kőszegivel, Lovassy Bettyvel és Csillag Rózával. 21-én feltehetően Verdi *Ernaniját*, amelynek női főszerepét Európa szerte híres szopránunk, Hollósy Kornélia énekelte. (A bizonytalansági tényezők: vagy Baumgarten dátumoz pontatlanul vagy műsorváltozás volt, 21-én eredetileg prózai darabot hirdetett a Nemzeti. Ha nem az *Ernanit*, akkor Donizetti *Szerelmi bájtalát* hallhatta. A bizonytalan és válságos politikai és hadi helyzet miatt a Nemzeti tagjainak egy része is elmenekült, pl. Schódelné, így feltehetően némi kényszer szülte improvizáció is alakíthatta a műsort.¹²) Mivel Baumgarten fővárosi, a szentpétervári operában kitűnő előadásokat hallhat; e naplójában feljegyzi varsói és Burgtheater-beli látogatásait is, minden kommentár nélkül. Ezért figyelemre méltó tömör megjegyzése, amely a jó magyar operaelőadásra vonatkozik.

Vernyikovszkij a kassai Német Színházba jár, főként zenés darabokra, de mint megjegyzi, oly jól játszanak, hogy már a prózai előadásokat is érti és élvezi, noha nem tud németül. Részben színházi élményei, részben az a magas műveltségi kör, amelybe ott tartózkodásának második hónapjától, a dominikánus kolostorba való elszállásolásakor kerül – ez a kassai különböző nemzetiségű elit találkozóhelye – ítéltetheti meg vele oly erős iróniával saját tábornokának többszörös ízléstelenségét. Kassán elterjedt a hír, hogy Görgey beveszi a várost. Az osztrák és orosz katonaság kivonult, hátrahagyva a több ezer kolerás beteget és az őrzésükre rendelt katonai állományt, akiknek semmi bántódásuk nem esett. Görgey a várakozással ellentétben kikerülte Kassát, visszatérnek az osztrákok és oroszok.

„Generálisunk, hogy kifejezze meglegedését Kassa lakosságával, az egyik ünnepnapon ebéd után jelmezes, festett arcú, fehér- és pirosinges katonákat vezényelt ki a főtérré, akik énekeltek, cigánykereket hánytak, és különböző mulatságosnak szánt közjátékot adtak elő. Természetesen a lakoságnak ez nem tetszett, sértette is őket, néző és sétáló alig volt. Ők viszont jobbhoz voltak szokva, kinevették a katonák műsorának ízlésbeli primitívségét és értelembeli durvaságát [...], a generális, bár észre kellett vegye ezt [...] sokat nevetett, s oly illetlenül viselkedett, hogy maga is az harlekinád szereplőjének tűnt.” (VERNYIKOVSKIJ)

12 Lásd az OSZK Színháztörténeti Tárában található korabeli színházi előadások dokumentációt.

Vernyikovszkij többszörösen kritikus reflexióját alátámasztja Baumgarten egyik bejegyzése is Kassáról szólva, amely az összes ott megfordult emlékező szerint egyöntetűen a forradalom, és Kossuth pártján állt, azaz közismert volt a város illetően politikai beállítottsága az oroszok körében is:

„Kassa lakossága zömében magyar, és valamennyien a leghűségesebbek a felkeléshez.”
(BAUMGARTEN)]

A hadjárat útvonalába eső helységeket (tájegységek, városok, falvak) általában rövidebben-hosszabban ismertetik. Amennyire elbűvöli őket pl. Zboró látványa a maga romantikus tájkép-jellegével, épp annyira figyelnek a városképek rendezettségére:

„Szőlő- és tölgylevelekből készített győzelmi kapuval várja Paszkevicset a lakosság. Eperjes nem nagy, de tiszta, mutatós városka, boltokkal, járdákkal.” (MIHALOVSKIJ)

„Bazin városkának van egy különlegessége: minden utcáját éjszakára kapuval zárják le, gondolom ez nem igen tetszik az odavalósi tolvajoknak és sétálóknak.” (LUGINSZKIJ)

„Elfoglaljuk Kassát harc nélkül, boltok, nagy gyümölcsárudák, üzletek. A városban gyönyörű templomok, cukrászda...” (MIHALOVSKIJ)

„Pest összehasonlíthatatlanul szebb, mint Buda. Különösen tisztasága, rendezettsége tetszett nekem, s az, hogy nincs benne éles átmenet a gazdagságból a szegénységbe, a gazdag és szép házak mellett nem látok szegény, elhanyagolt piszkos házat, a jólét és a tisztaság általános jellege egészen a városkapuig tart, ritkán lehet ilyet látni.” (LUGINSZKIJ)

(Kassán) „A város nevezetességei közül nem állhatom meg, hogy be ne mutassam egy doktor kertjét. A kert nem nagy, keskeny allékkal, lugasokkal, szobrokkal, jelentőssé az itt összegyűjtött ritkaságok teszik. A lugasok, kerti lakok szép és drága bútorokkal vannak berendezve, festményekkel, és ritkaságszámba menő régi könyvekkel teli szekrényekkel.” (MIHALOVSKIJ)

„Ez a város [Kiskunfélegyháza] inkább ázsiai, mint európai jellegű, a főtérét kivéve az összes ház ablaka befelé néz, így az utcák terjedelmes agyagfalaknak néznek ki, amit csak a kapuk tagolnak. E város lakói, akárcsak környékéé: jászok, a magyarokkal egy törzsből valók. A helybéli férfiak sarkantyút viselnek, ez a magyarázata a következő történetnek. Katonáink először láttak parasztot sarkantyúval, elfogták, mert átöltözött huszárnak vélték, az ezredparancsnokhoz vitték, aki aztán az osztrák tisztek segítségével tisztázta a helyzetet, s amikor meggyőződött, hogy egyszerű parasztról van szó, elengedte.” (LUGINSZKIJ)

Luginszkij cirill írású könyveket keres, beszámolóiból kiderül, hogy meglehetősen sok könyvkereskedés van Magyarországon, de mindenütt csak német, illetve magyar nyelvű könyvek vannak. Pesten azt tanácsolják, hogy Budára menjen szláv nyelvű könyvért.

Egyszerre kényelmi és stratégiai szerepet töltenek be a hidak, megjegyzik, hogy ebből kevés van a Dunán és a Tiszán, ugyanakkor elismeréssel – s mint idézetünk mutatja, több időszik és színhely „legendáriumát” ötvözve – írnak a Lánchídról:

„A Budát Pesttől elválasztó Dunán egy hatalmas, szép hídon mentünk át, ami azért is híres, mert Kossuth olyan lelkesítő beszédet intézett róla a magyarokhoz, hogy ennek hatására a diéta (a magyar nemzetgyűlés) kinyilvánította Magyarország függetlenségét.” (LUGINSZKIJ)

Elismeréssel szólnak a magyar falvak rendezettségéről, a parasztházak tisztaságáról:

„Szirmabesenyőn tizennyolcunkat szállásoltak el parasztházakba, kunyhókba, hogy megszáritkozzunk (már egy hete olyan eső esik, megállás nélkül, mintha dézsából öntenék), és kipihenjük magunkat. Falunk hat versztányira van Miskolctól. Háza nagyok, vastag agyagból vert falakkal, szalmatetővel fedve. Mindegyikben kicsi, de kitűnően megépített kályhák, s a többi szükséges berendezési tárgy között kivétel nélkül megtalálható a fekete palatábla a gyerekek írni-tanításához, és a falióra. A ház körül jó kert, kukoricás.” (MIHALOVSKIJ)

Részben ezzel, a többük által is megfigyelt rendezettséggel, tisztasággal is magyarázható, hogy a magyar lakosság nem kapja meg a kolerát. Vernyikovszkij, aki több hónapot tölt el a kassai kolerakórház mellé rendelt szolgálatban, ezt írja:

„A városban rend volt és tisztaság, a levegő tiszta, a víz egészséges és szintén tiszta, romlott árut nem árultak. A városi vezetőség szigorúan felügyelt a város rendjére, minden vonatkozásban. Azt is megfigyeltük, hogy akik a városban voltak bekvártélyozva, akár alacsonyabb rendű katonák, nem betegedtek meg [...] Meglepett, hogy mindig ugyanazok a mosásra felfogadott asszonyok jöttek a ruhákért. Megkérdeztem, nem betegedett-e meg valaki közülük kolerában, s hogyan járnak el az elvitt fertőző ágyneművel és fehérneművel. Az asszonyok azt válaszolták, hogy a ruhát a mosás előtt válogatás nélkül beleteszik egy üstbe, egy nagy adag marólúggal, magas hőfokon kifőzik, s csak ezután kezdik mosni. Senki sem betegedett meg közülük.”

3. Pénzek, pénznemek. A forradalom, majd a háborús helyzet miatt bonyolulttá válik a kereskedelem, elsősorban a fizetőeszközök sokfélesége, illetve hiánya miatt:

„A csapatok kivonulásával [a Görgey vélt támadása miatti, már említett kassai orosz-osztrák kivonulásról van szó] kivonták a forgalomból az osztrák pénzt. Na, ezek aztán micsoda pénzek voltak! Tépett guldenes papírok, 1 gulden kb. 60 kopeket ért, ezen kívül forgalomban voltak még ezüst húszasok és rézpénzek. Az ezüstpénz ritkaság volt,

a rézpénz ha lehet, még inkább. Hogy megoldják ezt a problémát –, vagyis a váltópénz, az aprópénz hiányát – a lakosság a guldenes papírokat négy részre tépte, mindegyik negyed tizenöt krajcárt ért, és egy ilyen darabot falatkának¹³ neveztek el. Persze ezek a falatkák csak a nép közt voltak forgalomban, s a nép kárára, mert később a kincstár nem fogadta el átváltáskor a széttépett bankódarabokat. [...] Legényemnek is akadt kalandja a falatkával: vesz valami két-három krajcáros dolgot, falatkával fizet, de nem adnak neki vissza, mire ő letép egy pici darabot, s azt hagyja fizetségként ott, mondván, ez a 15 kopekes falatka értékarányos része. [...] Az osztrák pénz helyett a forradalmi pénz, a Kossuth-bankó jött vissza [...] De tőlünk vásárláskor, sőt az étteremben is elfogadták az osztrák pénzt, megfelelően átszámítva. Ez az udvariasság egy neme volt irányunkban részükről.” (VERNYIKOVSKIJ)

A pénzről és pénzügyletekről megemlékezik Baumgarten is, ha nem is anekdotikussá dúsítva, mint Vernyikovszkij, de a háború és infláció szoros összefüggését beszédesen példázva:

„Adódott egyszer, hogy ez a zsidó [a falusi, ahol táboroznak], ahogy általában az összes többi is, nem akarta katonáinktól elfogadni az osztrák pénzt, hanem követelte, hogy Kossuth-bankóban fizessünk, emeltebb áron. Akadtak, akik összegyűjtöttek közülük így néhány ezer gulden értéket, s végül el kellett égetniük. Kicsi az értéke, kevés a hitele az osztrák assignátáknak, amelyeket negyedekre szagatnak, majd még tovább szakadnak, tönkremennek. A mi félimperiálisunk Bécsben 6 rubelt, Komárom környékén 7-et, Pesten és Szegeden 8-at, Temesvárnál 9-et, sőt 10 rubelt ért.” (BAUMGARTEN)

„Azon a napon, amikor Pesten voltam [Luginszkij naplója szerint július 21–22-én tartózkodott a fővárosban] égették el a város fő terén az assignátákat, amelyeket a magyar kormány bocsátott ki. Nekem sikerült néhányszor ilyeneket látni: 1, 2, 5 és 10 guldeneseket. Amit én láttam, azokat Kossuth írta alá. Az egyik felén az értékük volt megjelölve, az öt Magyarországon használt nyelven, nevezetesen: magyarul, németül, szlávul [sic!], szerbül és oláhul, a másik oldalon ugyanezen nyelveken, hogy a hamisítót 8 évvel büntetik. Mennyi szerencsétlen család [...]” (LUGINSZKIJ)

4. Agrokultúra. Kitérőtett figyelemmel szemlélik a hadjárat útvonalába eső tájegységek megműveltségét. Ha van valami, ami egyöntetűen pozitív élményük, és kiváltja osztatlan elismerésüket, akkor az a magyar mezőgazdaság szintje. Meglepi őket a megművelt területek mennyisége, a termények minősége:

13 Az orosz eredetiben, cirill betűkkel lejegyezve található ez a magyar szó: D0;0B:0

„Grinavia faluban láttam életemben először szőlőültetvényeket, melyek mindig déli lejtőn helyezkednek el, távolról hasonlítanak a komlóültetvényekre. [...] Sok vesződés van a szőlővel: pl. évente szükséges a talajt egy arsin mélységben fellazítani, de akad más fáradság is vele, átültetés, metszés stb., ebből következően nem »ingyen« jutnak a lakosok az édes borhoz. Különben is nem haszontalan ennek ürügyén az orosz közmondást felidézni: ha szeretsz lefelé csúszni a szánnal, tanuld meg fölfelé is húzni.”

(LUGINSZKIJ)

„Komáromtól Pest felé tartva meglehetősen gazdag vidéken haladunk, mindenben nagy a bőség, termésben, gyümölcsökben, borban egyaránt.” (BAUMGARTEN)

[...] „hogya ne tapossuk le a gabonamezőt, egy nemes ember réjtjén vertünk tábornokot. A termés bőséges, a földek zöme gabonával van bevetve, sűrűek, magasak.” (MIHALOVSKIJ)

Tudnak a bábolnai ménesről is, szeretnék megsejmelni, de „a ménesben, amiben kétezer ló volt, nekünk csak az üres istállók maradtak, az összes lovat elvitték a magyarok.” (LUGINSZKIJ)

Itt kell megemlíteni azt a hol komikus, hol tragikus színezetet öltő tényt, hogy a kukoricások – éppen kitűnő fajtájuk és jó természetük miatt – stratégiai tényezőkké válnak. Összecsapások, csaták sorsát dönti el néha, hogy az adott alakulatok a kukoricásokban állva nem látszanak, a harci jelzéseket nem észlelik:

„A könnyű lovasság és a könnyű tüzérség ütegeit a kukoricásba küldték. A gyalogság távol volt tőlünk [...] A kukoricásban akár egy erdőben haladva, nem látva magunk elé, beleütköztünk a magyar előőrsbe. Semmi értelmét nem láttuk, hogy a széthúzott lánc egy-egy emberére lövedéket lőjünk, visszavonultunk, majd jeltadtunk a gyalogságnak támadásra.” (MIHALOVSKIJ)

A szegedi csatában „a hadtest középő része a kukoricás mögött helyezkedett el, ahol semmi sem volt látható, a hadtest balszárnyán a hegyivadások nagyon lassan támadtak az ellenségre, így a következő napon az ellenség egyesülni tudott Perczel és Vetter hadtestével.” (BAUMGARTEN)

Mindenki ismeri Tokaj nevét, és a tokaji bort. Míg Baumgarten ezredes azért panaszkodik, hogy Tokajban nem jut tokaji borhoz – igaz, ő már csak visszavonulóban, szeptember 5-én ér ide: „Tokaj. A tokaji híd [...] Nem tudunk Tokajban tokaji bort találni”, addig Luginszkij jól értesülten már úgy tudja, hogy a legjobb tokaji bor a tállyai. A magyar borok minden fajtáját isszák és dicsérik: [Gyöngyös környékén] „A vörös bor olcsó, két üveg mindössze 15 kopekbe kerül.” (MIHALOVSKIJ)

Ritka különlegességhez is hozzájutnak. Június 25-én jegyzi fel Baumgarten:

„[...] Megérkezés Szencre. Csodálatos szállást kapunk a kastélyban. A házigazda jön és meginvitál mindannyiunkat ebédre [...] A házigazda nagyon boldog, hogy kiúztuk az ellenséget [a peredi csata után vagyunk] [...] utasítást ad, hogy szolgáljanak fel 1772-es évjáratú magyar bort, egy palackot az egész társaságnak, kis rumospohárnyit iszunk.”

A magyar ételt, ha ritkán hozzájutnak, kedvelik, ellentétben a kenyérrel, melyre ketten is panaszkodnak, savanykásnak ítélik. Ők a harcoló alakulatok kötelékében vannak, Vernyikovszkij vagy Baumgarten, akiknek van más étkezési lehetősége is, nem tesznek a kenyérre megjegyzést:

„Katonáink rozskenyér adagját kukoricakenyérrel egészítették ki. Külsőre alig különbözik a rozskenyértől, csak jobban morzsolódik, s a hozzá nem szokott gyomornak elég nehéz.” (LUGINSZKIJ)

„Szeptember 6. (= Szeptember 18.) Zmigrodban eszem végre az egész hadjárat kezdete óta először friss, jó kenyeret: Magyarországon a kenyér íze savanykás, hasonló az orosz fekete kenyéréhez.” (MIHALOVSKIJ)

Kivétel nélkül hiányolják a teát, amelyhez itt nem jutnak hozzá, „mert a magyar városokban csak zöld teát kapni, és azt is csak patikákban, ahol unciánként adják. Ausztriában és Magyarországon tea helyett kávét isznak vagy forralt vörösbort.” (LUGINSZKIJ) A kávé luxuscikknek számít: „A háziak cselédje cukros kávét hozott be reggel, letette az asztalra a kávékészletet, és indult kifelé, de legényem, egy altiszt, megállította, s azt mondta: Milyen jó népek a magyarok! Ellenségeként jöttünk, gazdag országukat romba dönteni, s ők mégis jók hozzánk, szívélyesek.” (VERNYIKOVSKIJ)

5. Képek a csatamezőről – kommentár nélkül.

„A vendégségben híreket olvastunk a hadműveletekről. Ha hinni lehet a leírtaknak, a mieink mindenütt harcolnak és derekasan kísérik az osztrákokat. A tüzérek küzdenek, mint a démonok, a vakmerő kozákokra nem lehet szavakat találni, már a merő megjelenésük is rémületet kelt, s az ellenség harc nélkül megfutamodik. Tokajt bevették, az eset több mint nevetséges. Át kellett menni a Tiszán, de a híd összerombolva, gázlót nem találtak, nem tudják, hol keressék. A többség visszafordul, de kozákjaink csökönyösebbek, nem hátrálnak vissza az ütközetből. Liszenko és Kutajszov, az üteg vezetői levetkőznek, karddal és pisztollyal a foguk között elsőként vetik vízbe magukat – osztaguk követi őket –, és a merész doniak leleményesen és váratlanul a város kapuinál teremnek! A 'házigazdák' meglátván a szörnyű vendégeket, ily illetlen 'viseletbe', annyira elvesztették fejüket, hogy feledve minden udvariasságot, elhagyták a várost, egy kedves szóval sem köszöntve az 'özönvíz-előtti' vendégeket. Tokajt bevették a

kozások. [...] Érdekes volna tudni, kinek vélték a tokajiak a vad jövevényeket. Eleinte elfutottak előlük, de később a kíváncsiság összetelerelte őket, megnézni e sosem látott csodát, később még meg is vendégelték őket világhíres borukból.” (Bikova visszaemlékezéseinek újságidézetei és szerzői reflexiói.)

„Június 25. (= Július 7.) 7-én mise volt ő cári fensége születésnapja alkalmából [...] Ezen a napon került sor századunkra az előörs szolgálatban. Minden előörs két részből áll, az őrszemplánc egyik része osztrák, a másik része orosz, azaz mi, a brjanszki ezred egysége. Két század megy rendszerint, az egyik a nappali, a másik az éjszakai szolgálatot adja. A mi századunk éjjel volt szolgálatos, egész éjszaka a fűrjeket hallgattuk (fülemülesző sajnos, nem hallatszott), de ezeket a filharmonikus gyakorlatokat időnként pisztolylövések, és az 'O! Sakrament!' és a 'Basszam! Teremtetem!'¹⁴ felkiáltások szakították félbe, ami azt jelentette, hogy az osztrák különítmény magyarokba botlott.” (LUGINSZKI)

A komáromi „csata idején az egyik tisztnek volt egy vadászkutyája, amelyik látva a fáradtlövédékek visszapattanását, azt hitte, hogy azok kis labdák, s buzgón szaladt, hogy elkapja őket [...], nem tudott egyet sem elkapni, helyesebben szólva, egy golyó sem kapta el őt [...]” (LUGINSZKI)

[Debrecennél] „a csatamezőn 700 halott volt; 13 ágyú a hadizsákmány. A mezőt átvizsgálva sok halott nőt találtunk; feltehetően élelmet hoztak a harcosoknak.” (MIHALOVSKIJ)

6. Osztrák–orosz viszony. A kezdetektől fogva nélkülözi a harmóniát, „nem jó fajta népség” – jegyzi meg a Bikova naplójában található levél írója már május 24-én (= június 5.) Különböző szintű összeütközéseikről bőséges, adatolt beszámolókat olvashatunk. A sokat emlegetett s a tárgyalt közlemények alapján is részben dokumentálható, de túl nem dimenzionálható orosz–magyar szimpátiát is az orosz-osztrák viszony felől érdemes magyaráznunk. A magyarokat – az általam ismertetett szerzők – legyőzendő, de bátor ellenfélnek látják, a cár elhatározása „csapatainkat olyan számban és összetételben hadba vinni, hogy a siker gyors, döntő és kétségbevonhatatlan legyen.”¹⁵ (MENYKOV)

E főlényből táplálkozik az a katonai öntudat, amely lenézéssel fordul az osztrákok felé, akik segítségükre szorulnak, s az a gesztus is, hogy időnként dicsérettel illessék a magyar lovasságot, a magyar tüzérseget, hogy a magyar tábornoki kart a fegyverletétel után egyöntetűen kitűnően képzettnek, Görgeyt hősnek nevezzék. Leghitelesebbnek e vonatkozásban Baumgarten és Mihalovszkij feljegyzései tekinthetők, mivel egykorúak, s a későbbi krími háborús tapasztalatok még nem befolyásolták íróikat.

14 A német, illetve magyar kifejezések az eredeti nyelven, cirill átíratban szerepelnek a szerző szövegében

15 P. K. MENYKOV, *Opiszanyije vojennih gyejsztvij rosszijszkih vojszk protyiv vengerszkij mjatyezsnjikov, v 1849-m godu (Az orosz hadsereg hadi tevékenységének leírása a magyar lázadók ellen, 1849-ben)*, Szentpétervár, 1851.

„Ahogy átléptük az osztrák határt, kezdett kifejezésre jutni seregünk katonáinak ellenszenv az osztrákok iránt. [...] Minek megyünk mi segíteni az álnok osztrákokat? Ugyanúgy mondanak majd cárunknak köszönetet, ahogy Jan Sobieski lengyel királynak, aki megmentette Bécsset a török pogromtól. Varsóban hangosan beszéltek, hogy Nyikolaj Pavlovics [a cár], az olmtüzi kérés elhangzása után a Aazienki palotából Paszkevics feldmarsallal Sobieski szobra mellett haladt el, s rámutatva, Sobieski sors társának nevezte magát.” (VERNYIKOVSKIJ)

Krakkóban „Találkozás a kávéházban osztrák tisztekkel, megrázó a közömbösségük, ahogyan az utcán szivarozva járnak, valósággal hidegvérrel viszonyultak uralkodójuk helyzetéhez.” (BAUMGARTEN)

Baumgarten Krakkóból Bécsbe megy. Porosz tisztek is utaznak velük a vonaton. Az egyik szerint „az osztrákok egyedül nem bírtak el a magyarokkal, orosz segítséget kértek, s az uralkodó [a cár] valószínűleg Galíciát kéri majd cserébe. Általában a beszélgetés folyamán észrevehető az összes porosz tiszt sajtáságos megvetése az osztrákok iránt, de irántunk nem.”

„Csatáikban nem mutatnak semmiféle harcművészetet.” (BAUMGARTEN)

„Az osztrák katonák rablása, fosztogatása, pusztítása minden elképzelést felülmúl”
[...] (BAUMGARTEN)

Gorjacsov erdélyi hadszíntéren jegyzi fel a melléjük beosztott osztrák egységről: „oly mértékben gyöngé [rossz] és fegyelmezetlen volt, hogy [a katonák] az első közelükben becsapódott lövedéktől megfutamodtak. A gyalogság olyannyira demoralizált volt, [...] hogy működése abszolút minősíthetetlen.”

7. Az orosz–magyar kapcsolat. Ennek a sajátos katonarokonszenvnek oly nagy a legendája, hogy mindannyian olvastunk történeteket. Minden szerző több, önmagában is jelentős emberi változatot jegyez fel, most csak hármat idézek, egy csaknem groteszk szituációt Kassáról Vernyikovszkij feljegyzésében, Mihalovszkij debreceni bejegyzését és a 18 éves Sepeljev zászlósét Zsibóról:

„Egyszer szemben ült velem Nyáry gróf és szokása szerint ócsárolta a köztársaságiakat [a magyarokat], s miközben becsmérelte őket mereven rám nézett. Ez kellemtelenül érintett, ezért megkérdeztem tőle, hogy milyen nemzetiségű. – Hogy-hogy?! Magyar vagyok.

– Bocsásson meg gróf indiszkrét kérdésemért, de ön örökké földijeit becsmérli, ezért gondoltam, hogy ön nem magyar, hanem más nemzetiségű.

– Unom már a földijeimet, bárcsak elbuknának – mondta szívből a gróf, s ezzel beszélgetésünk félbeszakadt. A későbbiekben jelenlétemben mértéktartóbban beszél honfitársairól. [...] Ez utóbbit, Nyáryt s a hasonlókat, a magyarok schwarz-gelbeknek nevezték.” (VERNYIKOVSKIJ)

„A ma estét [augusztus 17.] a legjobb debreceni vendéglőben töltöttük. Emlékidézetések, tréfák, nevetés. Éjfélig 2-ig a zenekar magyar zenét játszott. Vacsora után egyik tószt követte a másikat. Nem feledkeztünk meg a bátor, nemeslelkű Görgeyről sem, akinek Paszkevicz herceghez írott levelét nem egyszer felolvasták. Magyar tiszték is voltak a vendéglőben, sok bort megittunk velük, hogy kimutassuk baráti érzelmeinket.” (MIHALOVSKIJ)

„A lépcsőn szembejött velem egy magyar tiszt, mind a két kezével maga előtt tartotta szablyáját. Jó kiállású, széles vállú volt, fejét lehorgasztotta, szemét átható, különös eltökéltséget sugárzó kifejezéssel a szablyájára szegezte. Csaknem belém ütközött, megállt, s hirtelen mindkét kezével felém nyújtotta a szablyáját, s erősen megindult hangon így szólt: »Ich bitte, behalten Sie, dieses: Ich will nicht dass mein Sebel in die Hände des Kaiserlichen fällt« (Kérem, fogja ezt, nem akarom, hogy a szablyám a császáriak kezébe kerüljön.) Összezavart a váratlan jelenet, nem tudtam, van-e jogom elvenni egy személyesen nekem átadott fegyvert, ami a fegyverletétel értelmében sem őt, sem engem nem illetett meg. De 18 éves voltam! Rokonszenves, szomorú arca elnyomta kételyeimet, elvettem a szablyát, s tűnődtem, mit adhatnék cserébe emlékül. Tudtam, hogy mindannyian nehéz anyagi helyzetben vannak, de természetesen, nem kockáztattam meg, hogy pénzt ajánljak. Eszembe jutott hirtelen tisztí életem első obje de luxe, amit egy kolozsvári aranyművesnél vettem: aranygyűrűm, sebtében bevéssett monogramommal. Lehúztam és a magyarnak adtam. Tiltakozott, s csak akkor fogadta el, mikor kértem, hogy a béke és a bátor, bár legyőzött ellenfél iránti tisztelem szimbólumaként fogadja el. Erősen megszorítottunk egymás kezét és elváltunk.” (SEPELJEV)

8. Osztrák–magyar kapcsolat orosz szemmel: az idézetek magukért beszélnek

Baumgarten, június 30-án: „Bevonulunk Győrbe, az utcákon a feliratok megváltoztatása, Görgey és Kossuth helyett – Jellasics és Haynau.”

Luginszkij, Szegeden „Az úton hazafelé nagyon szórakoztatott az osztrákok buzgólkodása, hogy a magyar uralom nyomait megsemmisítsék. Mindent, ami magyar nemzeti színekre, azaz fehér-piros-zöldre [sic!] volt festve, pl. oszlopokat, őrbódékat, a kincstári épületek kapuit, szóval mindent, osztrák színekre, azaz fekete-sárgára festettek át, figyelmen kívül hagyva azt a tényt, hogy a Tisza másik partján még meglehetősen heves volt a lövöldözés.”

„Alighogy kivonultunk Hidaskürtről, az osztrákok, szavukat szegve elkezdték a bosszúállást [...] Hamarosan minden ház lángban állt, az asszonyok és gyerekek saját vérükben úsztak.” (BAUMGARTEN)

„Egy napos pihenő Kecskeméten. A város elég terjedelmes, kizárólag magyarok lakják [...], úgy tűnik, mintha lövöldözést hallanánk, először azt hiszem riadó, de közelebb menve megtudom, hogy agyonlőttek 17 embert, köztük 8 kálvinista papot, akik

mind a felkelés pártján álltak; őket áruhás horvátok fogták el, amikor a felkelés mellett prédikáltak és arra buzdították a lakosságot, hogy keljenek fel [...]” (BAUMGARTEN)

„Az osztrákok fellélegeztek. Kassára osztrák gyalogság vonult be. Az osztrákok dőlyfössége lépten-nyomon kifejeződött a magyarokkal szemben. A tisztjeik a járdán sétálva, szablyájukat csörgetve senkinek sem adtak utat, akár férfi, akár nő volt az elhaladó, s ha valaki nem tudott időben kitérni, minden ceremónia nélkül leölték a járdáról.” (VERNYIKOVSKIJ)

Erdélyben, Zsibón folyamatban van a fegyverletétel Kazinczy Lajos és Grotenhjelm orosz altábornagy között, amikor megérkezik az osztrák Urban ezredes, – az emlékező Sepeljev „dölyfös”-nek láttatja – aki sietve a szalonba igyekszik, „nem valami udvariasan halad át az ott álló Kazinczy és Dobay közt. [...] Belépve a szalonba Urban durván félretaszította a tekintélyes Kazinczyt s jelenteni kezdett Grotenhjelm tábornoknak. A lefegyverzett Kazinczy meglátva esküdt ellenségét s nem lévén abban a helyzetben, hogy arcátlan viselkedésére kihívással feleljen [elégíteltel kérjen], elsápadt. Grotenhjelm észrevette ezt, félbeszakította Urbant, és hangosan azt mondta: – Urban ezredes, ha ön azért engedi meg magának, hogy megsértse Kazinczy tábornokot, mert fegyvertelen, akkor – folytatta Kazinczyhoz fordulva – itt van önnek, tábornok, az én szablyám. [...] Nem ismerem Kazinczy és Dobay további sorsát, de nem hiszem, hogy hadosztályparancsnokunk Urbannak adott illemtanóráját olcsón úszták volna meg.”¹⁶

„Görgey testvérének kegyelmet ígértek, de nem kapott. Kassán tartották fogva.” (MENYKOV)

9. Epilógus. Hogy mit jelentett a háború, a háborúzáson kívül egy katonának tapasztalatban, világlátásban, élményben, azt Luginszkij „búcsúja” érzékelteti:

„Szomorú gondolatok foglalkoztattak, amikor Krakkót elhagytuk. Hát igen, gondoltam, vége az aggodalmakkal, veszélyekkel teli háborús életnek, háborús időknek. de ezzel együtt a gondtalan életnek is. Mi is van előttünk? Végeláthatalan perspektívában állomásozások, piszkos, unalommal és kutyákkal teli falvakban, beszállásolások mocskos kunyhókba a bűzös, savanyú káposztás hordók közelébe, a gyerekekkel szüntelenül veszekedő, örökké morgó háziak, aztán táborozások, szemlék, fehérenemű- és más ruhagondok, por, füst marta szemek.”

Szeptember 16-án Mihalovszkij, bő három hónap múltával, ismét Zboróba érkezik, melynek közelében lépte át a hadjárat elején a magyar határt.

16 Közismert, hogy Kazinczy Lajost kivégezték. Dobay József ezredest – Bona Gábor adatai szerint – Aradon hét év várfogságra ítélték, 1852-ben kegyelmet kapott.

„A csodás, ősi vár régi barátként köszönt bennünket. Gróf Szirmayhoz szállásolnak be. [...] Az ablakból itáliai nyárfasorra, távolabb erdőre, még távolabb a hegyekre látni, melyek mintha füstöt eregetnének. Jobbról, a meredek hegygerincen a Rákócziak várának omladékai... Szeptember 5-én [17-én] csaknem egész nap agyagos, köves úton menetelünk. [...] éjszakázás [...] már Galíciában – Isten veled, Magyarország!” (MIHALOVSKI)